

Aikamatka 1700-luvun Savoona

HARJU, ERKKI-SAKARI (2011; toim.). *Sprengtportenin Savon kartasto*. 360 s. SKS & Atlas Art, Helsinki.

Maanmittausneuvos Erkki-Sakari Harju on toimittanut ulkoasultaan tyylikkääksi atlakseksi Savon Prikaatin ensimmäisen komentajan eversti Göran Magnus Sprengtportenin (1740–1819) laadituttaman Savon kartaston, joka valmistui vuosina 1777–1779. Sotilaskartaston taustaksi emeritusprofessori Jussi Lappalainen on kirjoittanut katsauksen Savon sotahistoriaan. Sotiminen ei suju ilman karttoja. Niinpä teos alkaa Sprengtportenin sanoin: ”Maa pitää oppia tuntemaan rauhan aikana. Kun sota sitten sytyy, on voitto tällöin varmempi. Ilman tätä tietoa ovat parhaimmatkin toimenpiteet turhia.” (s. 9)

Sprengtportenista tuli Suomen historian tunnetuin maanpetturi, kun hän kallisarvoiset kartat kinalossaan ja tiedot päässään loikkasi Venäjän palvelukseen vuonna 1786. Kustaa III:n sodassa vuosina 1788–1790 hän kantoi nurjaa kilpeä entistä kuningastaan Kustaa III:ta vastaan ja Porrassalmien taistelussa 13. kesäkuuta 1789 jopa komensi tykkipatteria, joka pommitti hänen entisiä sotilaitaan. Näin suurta petturuutta paheksuivat monet venäläisetkin. Kävi kuitenkin niin, että ”omat koirat purivat”. Sprengtporten haavoitui Porrassalmella Savon jääkärin ampumasta luodista, joka saatettiin maaliinsa yhdellä Sprengtportenin Savon Prikaatille hankkimista rihlatuista tussareista.

Venäjällä mahdollisesti säilyneitä Savon karttoja ei tätä kirjaa varten ole etsitty, vaan kirja perustuu Ruotsin sotaarkistossa olevaan materiaaliin. Teoksen runkona on

Sprengtportenin valmistuttaman *Savon sotilaallisen kuvauksen* liitteenä ollut 1 000 kyynästä desimaalituumalle (eli 1:20 000) mittakaavainen rekognosointikartasto, joka myötäilee Turun rauhan raja-alueita. Sen kattamaa aluetta on laajennettu lisäämällä kartaston länsi- ja pohjoispuolelle osia myöhemmin valmistuneesta everstiluonnanti Carl Nathanael af Klerckerin rekognosointikartastosta. Nykyisin puhuttaisiin maaston ”rekognosoinnin” sijasta ”operatiivisesta tiedustelusta”. Teosta on vielä täydennetty erällä samoihin aikoihin tehdyillä raja-, marssi- ja vakoilukartoilla, jotka ulottuvat myös Venäjän puoleiseen Savoone. Etäisin vakoiltu kohde oli Sortavala.

Kartasto ei kata koko Savoaa, mutta siinä näkyvät alueen tärkeimmät nykykaupungit kuten Kuopio, Mikkeli, Pieksämäki, Savonlinna ja Varkaus, sekä laajalti Saimaan mutkikkaita saaristo- ja vesistömuotoja. Strategisina kohteina erilliskartoille ovat päässeet muun muassa Joroinen, Juva, Leppävirta, Mäntyharju, Puumalansalmi, Rantasalmi, Rautalampi, Ristiina ja Sulkava. Sprengtportenin perustama Suomen ensimmäinen kadettikoulu toimi aluksi Ristiinan Brahelinnassa, sitten Kuopion Tuhkaniemellä ja lopulta 1. elokuuta 1780 alkaen Rantasalmen Haapaniemellä. Teokseen sisältyy kuva vuonna 1818 tulipalossa tuhoutuneen Haapaniemen kadettikoulun rakennuksista. Nyt julkaistun kartaston rajaukseen on vaikuttanut riittävän laadukkaan kartta-aineiston olemassaolo. Kartoituksen etenemistä kuvaavissa indeksikartoissa laajempiin osa Savoaa on merkitty kartoiteiksi, mutta isoilta alueilta löytyy käytännössä vain lyijykynällä tehtyjä luonnoksia.

Olavinlinna oli jäänyt Turun rauhassa elokuussa 1743 Venäjälle. Vuonna 1788 Curt von Stedingkin johtama Savon Prikaati hyökkäsi linnoitusta vastaan ja piiritti sitä 3. heinäkuuta – 21. elokuuta. Venäläisten elintarvikepulasta huolimatta linnaa puolustanut yksikäntinen alimajuri Pavel Kusmin ei antautunut, vaan lausui uhmakkaat sanat: ”Avaisin mielelläni portin kolkuttavalle, mutta minulla on vain yksi käsi, ja nyt siinä on miekka.” Teokseen sisältyy väririkki Otto Carl von Fieandtin Olavinlinnan piirityksestä laatima kartta.

Fyysisesti alkuperäisen Sprengtportenin kartaston muodostaa viisi suurta pellavakankaalle liimattua karttayhdelmää. Kartat on digitoitu Ruotsin sota-arkistossa ja yhdistelty saumattomaan muotoon kuvankäsittelyn avulla. Kirjassa lopputus esitetään mittakaavassa 1:26 000. Sprengtportenin ja af Klerckerin kartat eivät ole yhteensopivia, koska niillä jostain syystä on eri pohjoissuunnat (kulmaero 17,5 °). Sprengtportenin kartassa on kenties sovellettu niin sanottua ”savolaista pohjoista” eli Savon järvien hallitsevaa luode–kaakko-suuntausta.

Kartat olivat upseeriin käyttöön tarkoitettuja salaisia sotilaskarttoja: niitä ei painettu, vaan piirrettiin vain muutamia kappaleita. Karttojen mukana on selitteitä, joissa arvioidaan sotilaallisesta näkökulmasta alueen tieverkkoa, maaston kulkukelpoisuutta, siltojen kantavuutta,

kahluupaikkojen syvyyttä sekä tuliasemien ja tähyysteiden edullisia sijoituspaikkoja. Tieluokkina erotellaan maantie, kärrytie, ratsutie ja kinttopolku. Soille ja järvien jälle on merkitty mahdolliset talvitiet. Kartoilla arvioidaan myös paikallisen väestön mahdollisuuksia majoittaa ja ruokkia sotajoukkoja, esimerkiksi tähän tapaan:

Asukkaat Kymenkartanon läänin pohjoisosassa ja osassa Hämeen läänin elävät kurjalla ravinnolla, jonka pääasiassa muodostaa mädäntynyt suolakala, jauhovelli, nauriit ja vähän maitoa. Heidän talouskalunsa koostuvat padasta, puulusikoista, maljoista ja kaukaloista. Vuodevaatteina käytetään olkia ja talousvälyjä. (s. 62)

Tupa tai pirtti on salvottu tavalliseen tapaan suuremmalla tai pienemmällä salvosvälillä ja siinä pystyy talvisaikaan mukavasti majoittamaan 10–16, jopa 20 miestä. Katossa on tasainen laipio, mutta kolmella seinällä on tuuliluukku, joka päästää valon sisään ja savun ulos. (s. 63–64)

Savon kartasto on kattavuudessaan ja yksityiskohtaisuudessaan hämmästyttävä kokonaisuus. Maaston topografiset yksityiskohdat esitellään parhaimmillaan yksittäisten siirtolohkareiden tarkkuudella. Kartasto antaa tiedot 1700-luvun asutuksen sijoittumisesta, nimistöstä, viljelyksistä, hallintoajoista ja kulkuyhteyksistä. Kylähistorioita kirjoittaville tai sukututkimusta tekeville atlas on aarreaitta. Siihen liittyy filosofian maisteri Merja Lahtisen laatima tuhansien sanojen laajuinen paikannimihakemisto. Mukana on myös taulukko vanhoista ruotsalaisista mittauskäytöksistä, kuvaus karttojen värytykseen käytetyistä aineksista ja yksi Lappalaisen laatima (hieman riittämätön) sotatapahtumakartta. Lisätietoa sotatapahtumista on Lappalaisen tuoreessa teoksessa Viipurinlahden ja Ruotsinsalmen meritaisteluista vuonna 1790 (Lappalainen 2011).

Alueella asuvana katselin Mikkelin seudun karttoja erityisellä mielenkiinnolla. Tutut niemennotkot ja saarelmat on kuvattu hämmästyttävän tarkasti, kuten vertailun vuoksi mukaan liitetystä nykypäivän kartasta voi todeta. Ja näkyypä yhdessä kartassa vuonna 1785 rakennettu kotitalonikin.

Nyt ilmestynyt teos kuuluu sarjaan, jossa ovat aikaisemmin ilmestyneet *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805* (SKS 1989), *Kuninkaallinen merikartasto Suomesta 1791–1796* (AtlasArt 2009) ja *Kuninkaan tiekartasto Suomesta 1790* (SKS ja AtlasArt 2010). Seuraavaksi pitäisi varmaan ryhtyä metsästämään Venäjän arkistoissa vielä piileviä karttarvinnaisuuksia.

KIRJALLISUUS

Lappalainen, J. T. (2011). *Kuninkaan viimeinen kortti*. 214 s. SKS & Atlas Art, Helsinki.

OSMO PEKONEN
Agora Center,
Jyväskylän yliopisto

